

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

Atatürk University Journal of Faculty of Letters

Sayı / Issue 67, Aralık/ December 2021, 147-165

**TECELLİ SERCAN SİRMANIN “İYİYİ VE KÖTÜYÜ BİLME
AĞACI” ROMANININ PROBLEMATİKASI, JANR XÜSUSİYYƏTLƏRİ,
KOMPOZİSİYASI VƏ BƏDİİ OBRAZLARI**

**Tecelli Sercan Sirman'ın “İyi ve Kötüyü Bilme ağacı” Romanının
Sorunları, Tür Özellikleri, Kompozisyonu ve Sanatsal Görşelleri**

**Problems, Genre Features, Composition and Artistic Images of Tecelli
Sercan Sirman's Novel “The Tree of Knowing Good and Evil”**

(Makale Geliş Tarihi: 11.05.2021 / Kabul Tarihi: 17.07.2021)

Salide ŞERİFOVA*

Xülasə

Azərbaycan oxucularının yaradıcılığına dərindən bələd olmadıqları müasir Türk yazarlarından biri Tecelli Sercan Sirmadır. Bədii yaradıcılığa “Zavallı Kadir” (1972) hekayəsi ilə qədəm qoymuş Tecelli Sercan Sirman “İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı” (2018) romanında müharibənin insan həyatını necə dəyişdirməsi prosesini göz önündə canlandırmağa nail olur. Müəllif müharibənin törədilməsinin əsas səbəblərinə romanda toxuna və dünyada baş verən müharibələrin ümumiləşdirilmiş qiymətini verməyə nail ola bilər.

Ermənilərin Türk xalqlarına hücum etmələri qısa epizodlarda romanda əksini tapa bilməsi tarixi yaddaşın unudulmamasını əks etdirir. Müəllif ermənilərin türk xalqlarına qarşı törətdikləri soyqırımını cəmiyyətin faciəsi kimi təqdim etməyə nail olur. Tecelli Sercan Sırmanın “İyi ve kötüyü bilme ağacı” romanında tarixi yaddaş amili ilə yanaşı müxtəlif dinlərə münasibət özünü büruzə verir.

Romanın problematikasını əhatə edən problemlərin fəlsəfi fikir və düşüncələrlə izah edilməsi maraqlı doğurur. Müəllif romanda təbliğ etdiyi

*Prof. Dr., Azərbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Nizami Genjavi Edebiyat Enstitüsü, Bakı / Azərbaycan. Prof. Dr. Azerbaijan National Academy of Sciences Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, Baku / Azerbaijan. E-mail: salidasharifova@yahoo.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8788-6366>

düşüncələrini qələmə aldığı surətlərin dili ilə verir. Tecelli Sercan Sirman “İyi və Kötüyü Bilme Ağacı” romanında zəngin obrazlar qaləriyası yaratmağa nail ola bilir.

Açar sözlər: türk ədəbiyyatı, roman janrı, müharibə, bədii obrazlar, simvol, tarixi yaddaş, janr xüsusiyyətləri

Öz

Tecelli Sercan Sirma, Azərbaycanlı okurlar tərəfindən pek tanınmayan modern Türk yazarlarından biridir. Sanat hayatına “Zavallı Kadir” (1972) hikayesiylə başlayan Tecelli Sercan Sirma, “İyi və Kötüyü Bilme Ağacı” (2018) adlı romanında savaşın insan hayatını nasıl dəyişirdiyini görselleşirmeyi başarıyor. Yazar, romandakı savaşın temel nedenlərinə diğirmeyi başarmış və dünyadakı savaşların genel bir diğirmesini yapmışdır.

Ermenilərin Türk halklarına saldırməsi, romanda kisa bölümlərdə də tarixsel belleğin unutulmadığı gerçəğini də yansıtmışdır. Yazar, Ermenilərin Türk halklarına karşı işlədikləri soykırımı bir toplum trajedisi olaraq sunabildi. Sercan Sirman'ın "İyi və Kötüyü Bilme Ağacı" romanında tarixsel hafiza unsurunun yanı sıra fərqli dinləre yönelik tutum romanın hər tarafına yansıtmışdır.

Anahtar Kelimələr: Türk edebiyatı, roman türü, savaş, tarixi gerçəkler, karakterlər, tarixsel bellek, tür özellikləri.

Abstract

Tecelli Sercan Sirma is one of the modern Turkish writers whose from Azerbaijani readers are not deeply acquainted. Tecelli Sercan Sirma, who started his artistic career with the story “Poor Kadir” (1972), manages to visualize the process of how war changes human life in his novel “The tree of knowing good and evil” (2018). The author was able to touch on the main reasons for the war in the novel and to give a generalized assessment of the wars in the world.

The fact that the Armenians attacked the Turkic peoples, reflected in the novel in with short episodes, reflects the fact that the historical memory has not been forgotten. The author managed to present the genocide committed by the Armenians against the Turkic peoples as a tragedy of society. Serkan Sirman's novel The Tree of the Knowledge of Good and Evil, along with the factor of historical memory, reflects attitudes towards different religions throughout the novel.

It is interesting to explain the problems surrounding the novel with philosophical thoughts and ideas. The author is able to convey the ideas he propagates in the novel in the language of the copies he writes.

Tecelli Sercan Sırman managed to create a rich gallery of images in the novel “The tree of knowing good and evil”.

Keywords: Turkish literature, novel genre, war, artistic images, symbols, historical memory, genre features.

Giriş

Azərbaycan oxucularının yaradıcılığına dərinədən bələd olmadıqları müasir Türk yazarlarından biri Tecelli Sercan Sırma (1956). Tecelli Sercan Sırma bədii yaradıcılığa “Zavallı Kadir” (1972) hekayəsi ilə qədəm qoymuşdur. “Kara Çadır” (1979) hekayəsinə görə isə Əskişəhərə (Eskişehir) sürgün edilməsi yaradıcılığında tənqidi realizmin güclü olmasını əks etdirir. Tecelli Sercan Sırmanın müəllifi olduğu hekayə və romanlar kinematografiyanın diqqətini cəlb etməkdədir. Berfin (1987), Botan (1989), Ferman (1991), Kasaplar Deresi (1992), Nurhak (1997), Toplu Öykü (1998), Wansa İrak Öyküleri (2011) və s. kitabların müəllifi olan Tecelli Sercan Sırmanın “İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı” (2018) romanı ədibin yaradıcılığında diqqəti cəlb edən əsərlərdəndir.

Müəllif romanda dünyada baş verən müharibələrə ümumiləşdirilmiş qiymət verir. Yazar müharibədən sonra əsgərlərin vətənlərinə dönə bilməmələrini insan taleyinə müharibənin göstərdiyi təsiri kimi göstərir. Tecelli Sercan Sırmanın “İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı” romanının problematikasında həyat və ölüm, yaxşılıq və pislilik, müharibə və sülh və s. kimi bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edən amillərin mübarizəsi kimi əksini tapır.

Tecelli Sercan Sırma romanda çoxvariantlı xalq ədəbiyyatına müraciət etməsi ilə də diqqəti cəlb edir. Romanda müəllifin şifahi xalq ədəbiyyatının epik növünün ən qədim janrlarından olan əfsanələrə, rəvayətlərə müraciət etməsi maraqlıdır.

“İyi ve kötüyü bilme ağacı” romanının problematikası

“İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı” (2018) romanında hadisələr “İskoçya-Glasgow, 1897”, “Clyde Nehri”, “Askeri Eğitim”, “Hindistan”, “Birinci Dünya Savaşı”, “Fışhabur-Musul, 1915”, “Kut’ül Amare Felaketi”, “Âdem Baba”, “Balık Avı”, “Bağdat”, “Şeyh Abdulgaffar”, “Tikrit’te Bir Düğün”, “Baba Gurgur”, “Ninova”, “Musul”, “Fışhabur, 1924”, “Erbil”, “Kürdistan’da Aşk”, “Glasgow, 1968” kimi başlıqlar altında təqdim edilir.

Tecelli Sercan Sırma “İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı” romanında müharibənin insan həyatını necə dəyişdirməsi prosesini göz önündə canlandırmağa nail olur. Romanda müharibənin törətmiş olduğu fəsadlar qısa epizodlarda təsvir edilir: “Kıyıllara vurmuş, dibe batmış, sazlıklara takılmış cesetlerle kimse ilgilenmiyordu. Yaralıları bağıra bağıra ölüyorlardı.” (Tecelli, 2018: s. 68) Qeyd

etməliyi ki, müharibə haqqında müxtəlif səpkili bədii əsərlər qələmə alınmışdır. Müharibə haqqında olan bədii əsərlərdə də keçmiş və gələcək, yaşam və ölüm, sülh və müharibə, sevinc və göz yaşları, sağlamlıq və şikəstlik və s. haqqında düşüncələrə aydınlıq gətirilərək, mahiyyətinə varılır.

Müəllif müharibənin törədilməsinin əsas səbəblərinə toxunmağa nail olur. Dünyada baş verən müharibələrin ümumiləşdirilmiş qiymətini verir. Zamanından, məkanından, hansı dövlətə aid olmasından, dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq müharibələrin törədilməsinə ümumi qiymətin verilməsi maraqlıdır: "...imperatorluğun bu coğrafiyaya hakim olmaq istemesinin üç ana nedeni var: Birincisi, İngiltərə ilə Hindistan arasındakı yolu açıq və güvənli tutmaq. İkincisi, bu verimli topraklarda kendine bir bahçə, yəni modern tarım etmək. Üçüncü olaraq da İran'da yaptığı gibi yeni teknoloji için petrol üretmek." (Tecelli, 2018: s. 89) Müharibədə həyatlarını itirmiş əsgərlərin artıq düşmən hesab edilməməsi faktı fəlsəfi məqam daşımaqla oxucusunu bu haqqda düşünməyə vadar edir. Yazar Arturun "Türk Mezarlığı"na baş çəkməsi məqamında bunu təsvir edir. Müəllif bu amili bütün insanlar tərəfindən eyni anlaşılmamasına da aydınlıq gətirir:

"Harun'a:

–Arabayı şu Türk Mezarlığı'na çək, düşmanlarımıza da bir selam verelim', dedi.

Harun anlamadı.

–Ne yani, düşmanlarımıza selam mı vereceksin?

–Evet Harun. Artık onlar düşman değil. Kimseye de zarar veremezler. Onlar da emir altında savaştılar. Hiçbir ölü düşman değildir. Onlar da evlerinden uzakta öldüler." (Tecelli, 2018: s. 117)

Müharibədən sonra əsgərlərin vətənlərinə dönə bilməmələrini insan taleyini müharibənin dəyişdirməsi ilə yanaşı, elindən-obasından qopmanın faciəsini göz önündə canlandırılması oxucusunu düşündürməyə vadar edir. Doğma yurd-yuvadan uzaq düşmənin nisgili romanda əksini tapır: "...Türküm. Savaşdan sonra gitmedim. Kısmet oldu, burada evlendim. Çoluk çocuğa karışınca da bir daha dönmedim." (Tecelli, 2018: s. 115)

Ermənilərin Türk xalqlarına hücum etmələri geniş olmasa da, qısa epizodlarda romanda əksini tapa bilməsi tarixi yaddaşın unudulmamasını əks etdirir. Müəllif ermənilərin türk xalqlarına qarşı törətdikləri soyqırımını cəmiyyətin faciəsi kimi təqdim etməyə nail ola bilir: "Ermənilər, Doğuda Ruslarla bərabər Osmanlı ordusuna arkadan saldırıyor. Müslümanları yağmalayıp öldürüyorlar. Devlet Müslüman halkı korumak için onları Suriye'ye doğru tehcire başladı. Yolda bazı çeteler tarafından saldırılara uğruyorlar. Malları yağma ediliyor, kadınlar, çocuklar alıkonuluyor". (Tecelli, 2018: s. 54) Romanda müəllifin ermənilər haqqında dediyi

bir fikir isə oxucunu etinasız buraxmır. Tecelli Sercan Sırman “İyi və kötüyü bilme ağacı” romanında ermənilərə türklərin pislilik edilməsini əks etdirməsi təəssüf doğurur. Müəllif özü də bunu Xəlil Paşa tərəfindən söylənilməsini vurğulayır: “İngilizlərlə savaşımaq üçün güneyə gidiyoruz. Ben onlarla savaşırken aynı dini paylaşan bu kadar güçlü, zengin bir aşireti arkamda burakamam. Ermeniler gibi çete kurmalarına izin veremem. Onun için Bağdat’a ulaşır ulaşmaz buraya kuvvet göndereceğim, onları da Ermeniler gibi çöllere tehcir ettireceğim”. (Tecelli, 2018: s. 171) Bu fikirlərin yalan olması, sadəcə Naif Ağanın Yacu Ağanı tora salmaq, malik olduğu xəzinəni ələ keçirməsi üçün istifadə edilmiş fikirlər olsa da, işlənilməsi belə xoş deyil. Lakin qeyd edilməlidir ki, hücum edən tərəfə cavab verilməsi təbii haldır. Cinayətkar cavabını, lazımı qiymətini almalıdır.

Romanın problematikasını əhatə edən problemlərin fəlsəfi fikir və düşüncələrlə izah edilməsi maraqlıdır. Müəllif romanda təbliğ etdiyi düşüncələrini qələmə aldığı surətlərin dili ilə verməyə nail ola bilir. Ölüm və yaşam təzadlarına aydınlıq gətirən müəllif bunu qələmə aldığı surətlərin dililə açıqlayır. Arturun Hindistanda rastlaşdığı “Edinburghlu bir İskoç” olan Andersonla dialoqunda fəlsəfi fikirlərlə üzləşirik: “Ölümü engellemezler. Ama intihar da boş bir çabadır. Onlara göre ölüm ruhun başka bir bedene girmesi veya maddeden kurtulması olduğu için ölüm diye bir şey yoktur”. (Tecelli, 2018: s. 45) Əsərin problematikasında əksini tapmış problemlərə aydınlıq gətirilməsi “Adem Baba” başlıqlı bölümündə insanı düşünməyə vadar edən fikirlərlə izah edilir. Müəllif sivilizasiyaların yaranmasını, təşəkkül etməsini və məhv olmasını bir-birilə bağlı bir halqaya bənzədir: “Şehirler ve devletler insanlar gibidirler. Doğarlar, büyürler ve ölürlər”. (Tecelli, 2018: s. 88) Abdullah Arturun dostu Riçarda yazdığı məktubda da fəlsəfi fikirlər oxucunu düşünməyə vadar edir. Məsələn, “...Benim gördüğüm bütün dünya kirleniyor. Bu gedişle temiz bir yer bulmak çok zor olacaktır”. (Tecelli, 2018: s. 250)

Tecelli Sercan Sırmanın “İyi və kötüyü bilme ağacı” romanında tarixi yaddaş amili ilə yanaşı müxtəlif dinlərə münasibət özünü büruzə verməkdədir. Romanda yazar milli tarixi yaddaşa malik olmayan xalqın din haqqında məlumatlı olmamasını göstərə bilər: “Demek ki tarih bilgisi olmadan dini bilgi de eksik kalıyor”. (Tecelli, 2018: s. 129) Romanda xristian insanın islamı qəbul etməsi amili müəllif tərəfindən incəliklə təqdim edilir. Müəllif Arturun islam dinini, Şeyx Abdulgaffarın məsləhəti ilə “Abdullah” adını qəbul etməsinə toxunur. Arturun İslamı heç kimin təsiri altına düşmədən qəbul etməsi faktını açıqlayır. Müəllif dinin dəyişdirilməsinin vacib olmadığını, dinin, inam və amanın insanın daxilində olması amilini Şeyx Abdulgaffarın fikirlərilə çatdırır: “din değiştirmek diye bir şey yoktur. Değişen Allah'a ulaşmak için kullanılan araçlardır. Yani ibadet şekilleri... Müslüman olmak için hiçbir aracıya gerek yoktur. Kalbinle inanman yeterlidir”. (Tecelli, 2018: s. 232) Müəllif romanda Arturun, yəni islamı qəbul edib Abdullah olmuş bir insanın

dinini dəyişməsinə yetkinlik prosesi kimi göstərə bilir. Abdullahın İslam dinini dəyərləndirərək dediyi “...gerçek Müslümanlığı seçiyorum” (Tecelli, 2018: s. 232) fikirlərində isə İslami dəyərlərin yüksək olmasının vurğulanmasıdır. “Şu andan itibaren, kalbimlə bilerek, inanarak İslam'ı seçtim. Siz Şeyhimin hatırası olarak “Abdullah”ı kabul ettim. Bundan sonra ismim Arthur Abdullah olacak” (Tecelli, 2018: s. 233) fikirlərində isə İslam dinini qəbul etmiş insanın özünəgüvəni, əminliyi əksini tapır.

Tecelli Sercan Sırmanın “İyi və Kötüyü Bilme Ağacı” romanının problematikasında həyat və ölüm, yaxşılıq və pislilik, müharibə və sülh və s. kimi bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edən amillərin mübarizəsi əksini tapır. Müəllif yaxşılıq və pislilik məfhumlarını əsərin adına çıxarmaqla oxucunu bu amilin üzərinə diqqət yetirməyə vadar edir. Tecelli Sercan Sırman bununla romanda yaxşılıq və pislilik ziddiyyətləri arasında daim mübarizə getdiyini açıqlamağa nail olur. Təəssüf hissi ilə də olsa qeyd etməliyə, müəllifin təsvir etdiyi bu ziddiyyətlərdə pislilik qələbə qazana bilir. Tecelli Sercan Sırman bunu həyatın yazılmamış bir qanunu kimi təqdim etməyə nail ola bilər. Pisliliyin qələbə qazanması özünü qızı İslay dünyaya gətirərkən dünyasını dəyişən Kristinin uşaqlarının yetim qalmasında, Arturun son ümidini bağladığı Slavın yıxılıb başını daşa vurub zədələyərək ölməsində, toy günündə öldürülən Tavğanın və Köse Hoca tərəfindən boğularaq qətlə yetirilmiş Şeyh Abdulgaffarın ölümlərində və s. göstərə bilir. Tecelli Sercan Sırma baş vermiş olaylara fəlsəfi yanaşması ilə diqqəti cəlb edir. Müəllif qələmə almış olduğu əsərdə Arturun kiçik qardaşı Slavının ölməsini Bayan Rosenin dili ilə belə açıqlayır: “...Annen onu çağırırdı, bir melek de onu onun kucağına doğru itti. Şimdi annesine sarılıp uyuyordur. Düşüb başını taşa çarpması bahane. Allah öyle olmasını istemiş. Öyle oldu. Buna kim engel olabilir ki?” (Tecelli, 2018: s. 10) Müəllif bununla “olacağa çarə yoxdu” atalar sözünü bizlərə tələqin edir. Romanın başqa bir hissəsində müəllifin təqdim etdiyi “zaman və kəddərden qaçmaq insanların baş edəcəyi şeylər deyildir. Bu konuda bizim də yapabileceğimiz bir şey yok. İsyanımız boşunadır. Bizim görevimiz zihinlerdeki kaderi değiştirmektir” (Tecelli, 2018: s. 248) fikirlərində də müəllifin insanları olacaqlarla, yaşananlarla barışmağa səsləyişi duyulur.

“İyi və kötüyü bilme ağacı” romanının janr xüsusiyyətləri

Tecelli Sercan Sırman bədii əsərdə mühüm əhəmiyyətə malik olan süjetə riayət etməsi müəllifin yazıçı kimi peşəkarlığına dəlalət edir. Müəllif romanda qələmə aldığı hadisələri müəyyən xətt üzrə inkişaf etdirilməsinə nail olur. Tecelli Sercan Sırmanın məntiqi təfəkkürünün məhsulu olan hadisələrin ardıcılıqlıqla nəql edilməsi oxucunu yormur. Yəni əsərdə hadisələrin nəqlində pərakəndəlik özünü göstərmir. Müəllifin təsvir etdiyi hadisələrin başlanğıcı, inkişafı və sonu özünü göstərə bilir. Müəllifin təsvir etdiyi hadisələrin başlanğıc və sonu arasındakı məsafədə baş verən hadisələr süjetin mərhələləri üzrə təqdim edilir. Müəllifin təqdim

etdiyi hadisələr yüksələn, ənənə xəttlə inkişaf edir ki, bu da süjetin ekspozisiya, zavyazka, kulminasiya, razvyazka, final kimi mərhələlərinə riayət edilərək baş verir. Bütün bədii əsərlərdə olduğu kimi, Tecelli Sercan Sırmanın qələmə aldığı romanda da süjetin mərhələləri sabit olaraq qalır.

Tecelli Sercan Sırma romanda qədim ənənələrə malik olan, çoxvariantlı xalq ədəbiyyatına müraciət etməsi ilə də diqqəti cəlb edir. Tecelli Sercan Sırma müəllifi bəlli olmayan, anonim ədəbiyyat nümunələrinə müraciət edərək təbliğ etmək istədiyi ideyalara əlvanlıq qatmaqla yanaşı, zənginləşdirməyə nail ola bilir. Romanda müəllifin şifahi xalq ədəbiyyatının epik növünün ən qədim janrlarından olan əfsanələrə, rəvayətlərə müraciət etməsi maraqlıdır. Müəllifin əfsanələrə müraciət etməsi maraqlı bədii priyom kimi diqqəti cəlb edir. Romanın “Baba Gurgur” başlıqlı bölümündə alov bağçası ilə bağlı məkan haqqında müəllif məlumat verərkən, xalq yaddaşına hopmuş nümunəni nəql etməsində yaddaş amilinin vacibliyini qabartmışdır: “Bu atəş binlerce yıldan beri yanıyor. Babil halkı buraya Kızgın Fırın’ ve Sonsuz Ateş’ dermiş. Bu ateşin Hıristiyan veya Yahudiler için ayrıca bir anlamı vardır”. (Tecelli, 2018: s. 148-149) Adem Babanın dili ilə əfsanənin nəql edilməsi də maraqlıdır: “... bir rivayete görə tufan buralarda bir yerdə gerçəkləşmiş. O zaman göllər sulak alanlar birləşir, bir denizə dönüşür”. (Tecelli, 2018: s. 101) Müəllif romanda xalq inanclarına da geniş yer ayırır. Məsələn, elə “Baba Gurgur” başlıqlı bölümün adına çıxarılmış Baba Gurgur ifadəsinə aydınlıq gətirilmiş, xalq inancları ilə izah edilir: “Kürtlere göre işə bu alevler “Baba Gurgur” adlı evliaynın ruhudur. Kürt kadınlar gelip burada adak alırlar. “Baba kur, baba kur’, yani baba erkek çocuk, baba erkek çocuk diye dua ederler”. (Tecelli, 2018: s. 149) Müəllif Musul şəhərinin lənətlənməsi amilinə toxunaraq, bunu xalq inancları ilə deyil, bir çox xalqların müqəddəs kitablarına əsaslanaraq izah edir: “O kadar da değil ama yine de bu şehir lanetli. Hem Allah’ın hem de Nahum, Yunus ve Sefaniya gibi üç büyük peygamberin bedduasını almış”. (Tecelli, 2018: s. 158)

Romanda xalq yaddaşına hopmuş simvollar aydınlıq gətirilməsi də maraqlıdır. Romanda xaça aydınlıq gətirilməsi diqqəti cəlb edən məqamlardan biridir. Belə ki, xaç işarəsinin yaranması və təkamülü haqqında məlumatlar müasir dövrümüzdə mübahisə doğuran məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Müasir zamanda protestantların rəmzinə çevrilmiş xaç qədim dövrlərdə, məsələn qədim Misirdə həyat simvolu olmuşdur. Qədim türklərdə xaç tanrıya yaxınlaşmaq, ona qovuşmaq, həmçinin günəşin müqəddəs simvolu olması bəllidir. Xaçın türkdilli xalqlara aid olmasının qəbul edilməməsi təəssüf doğurur: “Türklər Avropaya Xaçı və İkonaları gətirdilər. Xaç qədim türklərin dünya haqqında təsəvvürlərindən yaranmış model, günəşin müqəddəs simvoli idi”. (Şəmsizadə, 2018: s. 11) Xaç işarəsinin türk xalqına aid olmasına aydınlıq gətirilməsinə rəğmən yenə də elmi dairələrdə mübahisələr davam etməkdədir. Tecelli Sercan Sırma bir müəllif kimi bu mübahisələrdən birinə aydınlıq gətirərək bədii dillə əks etdirir: “Romalıların zamanında gizli Hıristiyan

olan George veya başqa bir rivayətlə Yorgi isminde bir imparator muhafiz komutanı görevli olaraq buraya gelir. Burada Hıristiyan olduğu anlaşılınca yakalanıp şəhit edilir. O şəhit edildikdən sonra ruhu hep kötülüklərlə savaşır. Bir gün öldürdüğü canavarın kanı beyaz atın üstünə sıçrayıb haç şəklini alır. Bu haç da sizin bayraq simbol olur”. (Tecelli, 2018: s. 158-159) Müəllif təsvir etdiyi bu epizodda simvollarla da fikrini çatırmağa nail ola bilir. Məhz canavar, qurd türklərin azadlıqlarının timsalı olan simvoludur. Məsələn, Bozqurd türk hürriyyətinin, türk dəyanətinin simvolu kimi tarixin səhifələrində özünü göstərmişdir. Müəllif türklərin azadlıq simvolu olan canavarın (Bozqurd) qanının sıçramasından xaç işarəsinin yaranmasını üstüörtülü şəkildə türkdilli xalqların simvolu ilə əlaqələndirməyə nail olur.

Müəllifin romanda təsvir etdiyi hadisələrlə bağlı hər hansı bir fikrini simvollarla üstüörtülü şəkildə təqdim edə bilməsi nəzərdən qaçmır. Romanın “Kürdistan’da Aşk” başlıqlı bölümündə Arturun aşiq olduğu Tavğanın ondan Tərs Lalə istəməsi, Arturun Halgurt Dağı’ndan “Tərs Lalə” gətirməsi simvolik mənə daşıyır. Qeyd etməliyik ki, xristianlıqda “Tərs Lalə” Hz. Məryəmi təmsil edir. Xristianlıqların Ağlayan Gəlin olaraq xatırladıqları “Tərs Lalə” müsəlmanlar tərəfindən də hüznün simvolu kimi qəbul edilməkdədir. Müəllif bu gülü, yəni “Tərs Lalə”ni təsvir etməklə bir-birlərini sevən gənclərin aqibətlərini əvvəlcədən dəyərləndirməyə qadir olur. Müəllif bu amili Tavğanın fikirləri ilə açıqlaya bilir: “...Her bir engel Halgurt’tan Ters Lale getirməkdən daha zordu”. (Tecelli, 2018: s. 226) Tecelli Sercan Sırma İrlandiyalı, xristian Arturla Kürd qızı Tavğanın qovuşmasını mümkün ola bilməyəcəyini əsərdə müəyyən işarələrlə bildirməyə nail olmuşdur. Bu özünü Tavğanın düşüncələri vasitəsilə müəllif dili ilə romanda göstərilir: “Öncələri bir oyun gibi başlayan arkadaşlık aşka dönünce korkmaya başlamıştı. Çünkü neresinden bakarsa baksın, nasıl düşünürse düşünsün bu aşkın mutlu bir sonla bitmesi imkansız gibi görünüyordu.

Bir kərə sevdiği adam Hıristiyan’dı. Üstəlik torpaqlarını işğal edən düşman askerlərindən biri sayılıyordu. Bir de memleketi masallardakı ülkeler kadar uzaktı. Dilinə ve dininə yabancydı.

Dönülməyən bir gurbətə gider miydi? Ailesi buna izn verir miydi? Ya da o buraya yerləşir miydi?” (Tecelli, 2018: s. 226)

Onların qovuşmasına ətraf mühit tərəfindən, daha doğrusu doğmaları və yaxınları tərəfindən etiraz olunmur. Təəssüf ki, onların izdivacına etiraz edən insanların qəzəblərinə tuş gələrək, vüsalları müşkülə çevrilir. İnsan adlanan varlıq tərəfindən Tavğa qətlə yetirilir. Ölüm onların qovuşmasına əngəl olur. Toy günü qətlə yetirilən Tavğanın ölüm səhnəsi təsirli bədii dillə təsvir edilir: “Tavğa yinə yanıt verməyincə, dönüp omuzundan tutup kendinə doğru çəkdi. Tavğa’nın sol eli boşluğa düşdü. Ters Lalelər kucağında kaldı. Arthur’un Hindistan’dan getirttiği beyaz ipek elbisesinin sol alt göğsündə kırmızı bir leke Ters Lale gibi giderek

büyüyordu”. (Tecelli, 2018: s. 246) Müəllif romanda Tavğanın ruhunun Tərs Laləyə dönməsini bölümün əvvəlində təsvir etdiyi “Tərs Lalə”nin hüzn rəmzi olması ifadəsində tapa bilir: “...onun ruhu şimdiki Halgurt eteklerinde bir Ters Lale’ye dönüşmüşdü”. (Tecelli, 2018: s. 248)

Tecelli Sercan Sirmanın “İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı” əsəri roman janrında qələmə alınması ilə diqqəti cəlb edir. Romanda maraqlı məqam pastiş və kollaj prinsipləri əsasında “Ninova” başlıqlı bölümün qələmə alınmasıdır. Əsərin yalnız bir bölümünün pastiş, kollaj prinsipi əsasında formalaşması sual doğurur: romanın bir bölümü niyə bu prinsip əsasında qələmə alınmışdır? Əsərin “Ninova” bölümündə YUNUS, NAHUM və SEFANIYA kimi sure-ayətlərinin yer alması diqqəti cəlb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, pastiş də, kollaj da postmodern yazarlar tərəfindən geniş vüsət tapmışdır. 1979-cu ildə Jak Rivenin “A xanımları” adlı roman-sitatı işıq üzü gördü. Romanda 480 müəllifin 750 sitatından ibarət olan əsər pastiş nümunəsi kimi maraqlı doğurur. Pastiş – müxtəlif əsərlərin elementlərinin kombinə edilməsi kimi qəbul edilir. Umberto Ekonun “Öncəki günün adası” (1994) romanı da pastiş nümunəsi kimi qəbul edilir. Romanda XVII əsr müəlliflərinin (Covan Batist Marino, Con Don, Qaliley, Kalderon, Dekart, Mazarini və digərlərinin sitatları, Roxasin “selestina”sı, Bosyunun replikaları) əsərləri montaj edilərək oxuculara çatdırılmışdır. (Şərifova, 2015: s. 34) Ədəbiyyata kollaj işi rəssamlıqdan keçmiş, fərqli parçaları bir yerə yığmaq, birləşdirmək, calaqlı etmək kimi fəndlər vasitəsilə bədii əsərin təhkiyəsi üçün atılan parçalar mətni ənənəvi təhkiyədən uzaqlaşdırmağa nail ola bilər. (Şərifova, 2015: s. 33)

Tecelli Sercan Sirmanın “İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı” əsərində Allahın yaratdığı əsərlər üzərində sonsuz qüdrətini əks etdirən və Allahın əmrinə itaət etməməyə çalışan Amittayın oğlu Yunusun başına gələn hadisələri izah edən hekayə olan YUNUSdan “1.1-2 “Kalk, Ninova'ya, o büyük kente git ve halkı uyar. Çünkü kötülükleri önüme kadar geldi”, Assuriyanın paytaxtı Ninevanın yıxılacağını proqnozlaşdıran bir kitab olan Nahumdan “1.08. Rab, Ninova'yı azgın sularla yok edecek, 1.11 Ey Ninova, RAB'be karşı kötülük tasarlayan!, 1.14 Artık soyunu sürdürecektürünların olmasın ey Ninova, 3.1 Elleri kanlı kentin vax haline, yalanla, talanla dolu, Sana karşıyım, ey Ninova! Savuracağım eteklerini yüzüne. Uluslara çıplaklığını, halklara ayıp yerlerini göstereceğim, 3.6 Seni pislikle sıvayıp rezil edeceğim”, SEFANIYA kitabından “2.13. Ninova'yı çöl gibi kurak bir viraneye çevirecek. (RAB)” kimi fəsillərdən parçaların verilməsi fikrimizə əyani sübutdur. Kitabın bir bölümü, yəni “Ninova” adlı bölüm məhz müqəddəs hesab edilən kitablardan nümunələr verilməsi ilə tərtib edilmişdir.

“İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı” romanının bədii mətnində zaman-məkan birliyinin gözlənilməsi diqqəti cəlb edir. Müəllif qələmə aldığı əsərdə real zaman, həmçinin məkan anlayışlarını bədii şəkildə əks etdirilməsini məhz zaman və məkan vəhdətində, yəni xronotop vasitəsilə təqdim edə bilir. Romanda müəllif tərəfindən

tarixi faktların verilməsi bədii zamanın üstünlük təşkil etməsinin göstəricisidir. Belə ki, müəllif Hindistanın İngiltərə əsarəti altında olması məqamına tarixi faktlarla aydınlıq gətirməyə cəhd edir: “Tarihine gelince.... Birləşik Krallıq burayı 1534’te İspanyollardan aldı. Bugün idaremizdə olan dünyanın digər yerləri də daha önce İspanyollar, Portekizlilər, Hollandalılar və Fransızların işgalindəydi”. (Tecelli, 2018: s. 37) Tarixi məqamın xatırlanması isə özünü romanın bir çox bölümlərində göstərir. Məsələn, “Birinci Dünya Savaşı” başlıqlı bölümü iki alyansda birləşmiş, dünyanın ən böyük güc mərkəzlərinin qoşulduğu, 28 iyul 1914 — 11 noyabr 1918-ci il tarixlərində baş vermiş Birinci Dünya müharibəsi haqqında məlumatlar tarixi faktlar əsasında əksini tapır: “1914 yaz ortalarına doğru savaş haberi bomba gibi etrafa yayıldı. Askeri kışlalarda eğitime son verildi. Savaş heyecanı her tarafı sarmıştı”. (Tecelli, 2018: s. 41)

Tecelli Sercan Sırmanın “İyi və Kötüyü Bilme Ağacı” romanında tarixi faktların romanın bölümlərinin adına çıxarılması diqqətdən yayınmır: “İskoçya-Glasgow, 1897”, “Birinci Dünya Savaşı”, “Fışhabur-Musul, 1915”, “Kut’ül Amare Felaketi”, “Fışhabur, 1924”, “Glasgow, 1968”. Romanın “Kut’ül Amare Felaketi” başlıqlı bölümündə də tarixi fakt konkret göstərilir. 1915-ci ilin aprel ayı. Müəllif konkret tarixi faktları, həmçinin həmin tarixi məqamların baş verdiyi məkanları da dəqiqliyi ilə göstərməyə nail olur. Müəllifin romanda xronotop amilinə diqqətlə riayət etməsi nəzərdən qaçmır. “Kut’ül Amare Felaketi” başlıqlı bölümü də xronotop aydınlığı ilə diqqəti cəlb edir: “Nisan 1915’te El Kurna kasabasının iki bin civarındaki nüfusu birkaç ay içinde on beş – yirmi bine yüksəlmişti”. (Tecelli, 2018: s. 59) Romanın “Fışhabur, 1924” başlıqlı bölümü də xronotop elə bölümün adında özünü göstərir: məkan Fışhabur, zaman isə 1924-cü il.

Romanda bölümləri mütaliə etdikcə müəllifin xronotopa riayət etməsi diqqətdən yayınmır. Romanın “Glasgow, 1968” adlı bölümündə də müəllif bölümün xronotopunu aydın şəkildə təqdim edir. Qlazqo şəhəri məkan kimi diqqəti cəlb edirsə, zaman da konkret olaraq, 1968-ci ilin yanvar ayını əhatə edir.

Tecelli Sercan Sırman romanda həyat və ölümü, olum və qalım mübarizəsini üzləşdirə bilir. Bir insanın eyni məkanda təsvir edilməsi, əsərin əvvəlinin və əsərinin sonunun eyni məkanda, eyni bir fəsildə, yəni qış fəslində təsvir edilməsi maraqlı müəllif priyomu kimi diqqəti cəlb edir. Müəllif hadisələrin eyni məkanda təsvir etməsi ilə, həyatın bir- birilə əlaqəli olması ilə bərabər, halqavari bir çevrəyə malik olmasını göstərir. Dünyanın öz oxu ətrafında fırlanması sanki Arturun həyatda qalma mübarizəsi və ölümü ilə oxşarlıq təşkil edir.

Müəllif romanda peyzaja geniş yer ayırır. Romanın bütün bölümlərində müəllif təsvir etdiyi peyzajı oxucusunun gözündə canlandırır. Məsələn, əsərin “İskoçya-Glasgow, 1897” adlı ilk bölümündə hadisələrin təbiət təsviri ilə başlaması bu amilə diqqəti yönəldir: “Soğuk bir kış gününde keskin rüzgârla savrulmuş kar taneləri çatılarda, sokak lambalarında, pencere kenarlarında birikmeye başlamıştı.

Bir kedi penceredən sokaktaki kedilərə odaklanmıştı. Merdivende oturan çocuğun şapkası, ceketi, pantolonunun dizləri yavaş yavaş beyaza dönüyor, bacalardan yükselen dumanlar gökyüzünde gri bir boşluk oluşturuyordu...” (Tecelli, 2018: s. 7) Tecelli Sercan Sırmanın istifadə etdiyi peyzajın təsviri obrazların daxili əməlləri və vəziyyətləri, əhval-ruhiyyələri ilə əlaqəli olması diqqətdən yayınmır. Bu romanın başlanğıcında da, romanın sonunda özünü göstərir: qarlı, şaxtalı qış günü. Tecelli Sercan Sırman sonrakı bölümlərdə də peyzaja müraciət edərkən müəyyən bir yeri, bir məkanı sadəcə təsvir etmir. Təsvir etdiyi peyzaj romanın mövzusu və ideyası ilə səsleşir. “Clyde Nehri” adlı bölümə Klayd çayı, Qlazqonu şəhəri füsunkarlığı ilə təsvir edilir. Qlazqo şəhərinin, Klayd (Clyde) çayının füsunkarlığı oxucunun gözündə canlandırılır: “Nehir şəhrin ana bulvarı gibidir. Hiçbir anayol, yan yol, meydan ya da sokak bu kadar kalabalıq və canlı değildir. Üstündə sürekli hareket halindeki gemi, yat, tekne trafığıyla sekiz yüz bin nüfuslu Glasgow’un ana damarıdır. Clyde ise bu yükü taşımaktan yorgundur... Nehrin suyu da bulut lekesi gibi siyah akıyordu... Şəhrin gürültüsü de gri ve siyahtı”. (Tecelli, 2018: s. 15-16) Müəllif burada peyzajdan istifadə etməklə nəql edilən hadisənin yerini də diqqətə çatdırır. “Hindistan” başlıqlı bölümə təbiət mənzərəsi incə detalları ilə təsvir edir: “Cebelitarik Boğazı’ndan itibaren yavaş yavaş manzara və iklim dəğişməyə başlayordu. İngiltərə’nin sisli, serin havası yerine sıcak, nemli bir hava hakimdi. Sahillerde ağac, yeşillik, akarsular görünmez olmuştu”. (Tecelli, 2018: s. 35) Müəllif roman boyu peyzajın təsvirini verərkən, buna tam nail ola bilir. Təsvir etdiyi peyzajları, yəni təbiəti obraz səviyyəsinə yüksəltməyə nail ola bilir.

“İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı” romanının kompozisiyası

Tecelli Sercan Sırman təsvir etdiyi həyat hadisələrini ədəbiyyatın daxili qaydalarına uyğun olaraq əlaqələndirməyi bacarır. Müəllifin əsərin bədii şərtlərindən olan kompozisiyanın ünsürlərinə müraciət etməsi diqqəti cəlb edir. Müəllif kompozisiyanın epigraf, peyzaj kimi ünsürlərindən istifadə etməsinə baxmayaraq, proloq, epiloq, lirik haşiyə kimi kompozisiya ünsürlərinə müraciət etməmişdir.

Tecelli Sercan Sırmanın romanda əsərin süjet xəttinə daxil olmayan, ancaq romanın mövzusu ilə səsleşən hikmətli nümunə verir. Müəllifin şotlandiya atalar sözlərinə müraciət etməsi romanın başlanğıcında özünü göstərir. Belə ki, oxucu türk yazarın şotlandiya atalara sözünə müraciət etməsini birmənalı qəbul etmir. Romanı mütaliə edərkən, Birinci Dünya müharibəsindən sonra Ərbildə qalması qərarlaşdırmış ingilis əsgərinin taleyi ilə yaxından tanış olur. Tanışlıqdan sonra oxucuya aydın olur ki, əsərin qəhrəmanı Artur şotlandiyadan olan ingilis əsgəridir. Tecelli Sercan Sırmanın romanda

Klayd çayı Qlazqonu,

Qlazqo da Klayd çayını yaratdı

(Clyde Nehri Glasgow'u,
Glasgow Clyde Nehri'ni yarattı)

kimi Şotlandiya atalar sözünü işlədir. Qeyd edək ki, Böyük Britaniyanın şimal-qərbində, Klayd çayının qərb sahilləri boyu yerləşən Qlazqo Şotlandiyanın ən böyük şəhəridir. İngilis əsgərinin Şotlandiyadan olması da atalar sözü ilə aydınlaşır.

Tecelli Sercan Sırman romanın “Erbil” başlıqlı bölümündə
Ben Erbil'in İştər'ı...

Erbil'de ben senin etkili kalkanın olacağım

kimi “eski bir Asur tabletindən” epigrafin verilməsi də diqqəti cəlb etməkdədir.

Tecelli Sercan Sırman “İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı” romanı müxtəlif bölümlərdə əksini tapmasına baxmayaraq, bir bütövlük təşkil edərək, özündə süjet və kompozisiya anlayışlarını ehtiva edə bilir. Romanın süjet xətti hadisələrin təsvirinin süjet mərhələləri əsasında qələmə alınmışdır. Müəllifin “İskoçya-Glasgow, 1897” başlıqlı bölümündə hadisələrin ekspozisiyasını Northwood Side Road küçəsinin arxa küçələrinin birində hərəkətsiz dayanmış uşağın təsviri ilə başlaması romanda təsvir edilən hadisələrin başlanğıcı kimi diqqəti cəlb edir: “Northwood Side Road Caddesi'nin arka sokaklarından birində, kırmızı kesme taşlardan yapılmış, üç katlı eski bir binanın dörd basamaklı merdivenlerinde yedi sekiz yaşlarında bir çocuk oturmuş, başı dizleri arasında, hareket etmeden, uyuyormuş gibi duruyordu”. (Tecelli, 2018: s. 7) Tecelli Sercan Sırman əsərdə təsvir etdiyi hadisənin başvermə şəraitini, mühitini canlandırmaq üçün məlumat verir. Ekspozisiyada təsvir edilən hadisələr romanda təsvir edilən hadisələr üçün hazırlıq etapi kimi çıxış edir.

“Hindistan” başlıqlı bölümündə “askeri gemiyle Liverpool'a, oradan da trenle Southampton Limanı'ndan Hindistan'a doğru yola” (Tecelli, 2018: s. 35) çıxan Arturun bu səyahəti romanın zavyazkasını təşkil edir. Zavyazka romanın süjet xəttinin çox hissəsini tutaraq, özündə daha çox bölümləri əxz etdirir. Biz burada Arturun əsgəri xidmətini, Birinci Dünya Müharibəsində iştirakını, Fişhabur-Musula gəlməsini, KütuAmarə fəlakətinin şahidi olmasını, Tavgaya aşiq olması və s. romanın zavyazka mərhələsinin tərkib hissəsidir. Zavyazkada əsgəri xidmətin necə çətin olması əksini tapır. “Askeri Eğitim” bölümündə əsgəri xidmətin məsuliyyətli və ağır bir iş olması da təbliğ edilir. Dostu Riçardla əsgəri xidmətə yazılmış Arturun çətinliklərlə üzləşməsi, lakin çətinliklərə tab gətirməsi təsvir edilir. Bervik-Tveddə (Berwick-Tweed'e) ilk təlimə başlayan Arturun sonrakı təlimi qısa izah edilir: “Eğitim çok yoğun ve disiplinliydi. Ağır tempoya dayanamayıp ilk üç ayda ayrılanlar oldu. Richard da bu yüzden bir ara ayrılmayı düşündü. ...Fakat Arthur'un ısrarı ve Simla'ya gitme umudu nedeniyle bu fikrinden vazgeçti. Arthur ise bitmez

tükenmez bir enerji ve hırsla normal eğitiminin dışında hafta sonları özel eğitimlere katılıyordu. İkisi dokuz aylık başarılı bir eğitimden sonra, ikinci eğitim için Glasgow’daki Mary Hill kışlasına gönderildiler”. (Tecelli, 2018: s. 21)

Hadisələrin kulminasiyada pik nöqtəyə çatmasından sonra intriqaaların zəifləməsi prosesi özünü göstərir. Romanda biz bunu əsasən, Arturun Tavga ilə evlənməsində görə bilirik. Kürd qızını adət-ənənələrə qarşı çıxaraq, xristian, irlandiyalı Arturla ailə qurulmasına razılıq verilməsi romanda təsvir edilən münafişlərin, ziddiyyətlərin zəifləməsidir.

Final adından görüldüyü kimi əsərdə təsvir edilən hadisələrin tamamilə açılması, yəni hər hansı bir sonluqla başa çatmasıdır. Tecelli Sercan Sirman əsərin sonunda hadisələri tam açmağa nail olur. Qəhrəmanların aqibəti gizlin qalmır. Artur Ərbili tərək edib doğma vətəninə - Qlazqoya qayıdır, əsərin zavyazkasında xilas olunması təsvir olunan məkanda donaraq dünyasını dəyişir. Kimsəsiz, doğma yurdunda bir qərib kimi...

“İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı” romanının bədii obrazları

Tecelli Sercan Sirmanın “İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı” romanında müəllif zəngin obrazlar qalerası yaratmağı bacarır. Əsərdə müxtəlif dinlərin, müxtəlif xalqların nümayəndələrinin özünəməxsus, müxtəlif obrazları vasitəsilə müəllif təsvir etdiyi hadisələri oxucusuna çatdırır. Müəllif ideyalarının və bədii təfəkkürünün təzahür formalarından biri olan obraz anlayışı müasir dövrdə birmənalı qarşılanmır. Bu istiqamətdə bir çox elm sahələrində (sənətsünaslıq, dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, fəlsəfə, estetika, psixologiya və s.) müxtəlif tədqiqatlar aparılmış və fikirlər irəli sürülmüşdür. Obraz anlayışında bədii əsərin ünsür və ya bədii bir hissəsi başa düşülür ki, belə bir fraqment, müstəqil həyat və məzmunu malik olur: insan obrazı, təbiət obrazı, əşya obrazı, hiss obrazı, obraz-təfərrüat və s. Tecelli Sercan Sirman qələmə aldığı obrazları həm məhdud, həm də geniş mənada təqdim edə bilər. Tecelli Sercan Sirmanın məhdud mənada təqdim etdiyi obraz özünü Artur (Abdullah) obrazında göstərir. Geniş mənada Tecelli Sercan Sirmanın istifadə etdiyi obrazlar insan həyatını inikas etdirə bilər. Bu zaman müxtəlif surətlərin yaranması müşahidə edilir: insan surəti, əşya surəti, mənfi surət, müsbət surət və s. Müəllif yaratdığı obrazlarla əsərə diqqəti yönəltməyə nail ola bilər.

Tecelli Sercan Sirmanın “İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı” romanında olduğu kimi əsərin adını həmin əşya obrazı ilə adlandırılması özünü büruzə verir. Yazar “iyi ve kötüyü bilme ağacı”nı obraz səviyyəsinə yüksəldə bilər. Müəllif məhz ağac obrazı ilə təsvir etdiyi əsas və epizodik surətləri, əsasən də baş qəhrəmanın xarakteri və əsərin ideyası ilə əlaqələndirə bilər. Ağac obrazı xalqımızın, həmçinin dünya xalqlarının inanc-etiqad sistemində özünəməxsus yer tutmuş, dini-fəlsəfi, bədii düşüncələrində inanc sistemi kimi sabitləşmişdir. Canlılıq, bərəkət rəmzi olan ağac xalqın mifoloji düşüncəsində yer tutmuş, qələmə alınmış bədii nümunələrdə

əks etdirilmişdir. Türkdilli xalqların inancında tut, qoz, dağdağan, əncir, zoğal, çinar və s. ağaclar müqəddəslik funksiyası daşımış, hətta onların məhv edilməsi günah hesab edilmişdir. Xalqın inanclarında özünəməxsus yer tutmuş bu müqəddəs ağacların kəsilməsi, hətta budaqlarının sındırılması günah hesab edilmiş, Tanrı tərəfindən lənətlənə bilməsi qorxusu da aşılarmışdır. Ağac xalqın inancında atılmış və kimsəsiz körpələrin qoruyucusu kimi də iz buraxmışdır.

İnsanın yaradılışına dair olan hekayətlərdə də “yaxşı və pisi bilmə ağacı”, yəni “iyiyi və kötüyü bilmə ağacı”nın təsviri ilə əlaqəli hekayə ilə rastlaşırıq. Məsələn, yəhudi qanunu və ya bütün Əhdi-Ətiq nəzərdə tutan Tövratda “iyiyi və kötüyü bilmə ağacı”nın təsvirinə rast gəlinir: “Yahvist metin (M.Ö.9-8. yy.)”de yer alan verilen ikinci yaratılış hikayesine görə isə; yer ve göklerin yaratılışından sonra yeryüzündə hiçbir canlı yokken Tanrı, topraktan şekil verip burnuna hayat nefesi üfleme suretiyle ilk insanı yaratır. Aden’de bir bahçe yapan Tanrı “hayat ağacı” ve “iyiyi ve kötüyü bilme ağacı”nı da bahçenin tam ortasına yerleştirir. Tanrı, yarattığı insanı bahçeye bakımıyla ilgilenmesi için yerleştirir ve ona “iyiyi ve kötüyü bilme ağacı” hariç bahçedeki bütün ağaçlardan yiyebileceğini fakat yasağı çiğnemesi halinde öleceğini bildirir. Adem’in yalnız olmasının iyi olmadığını gören Tanrı daha sonra onun kaburga kemiklerinden birini alarak kendisine yardımcı olması için kadını yaratır”. (Dinlerin insana verdiği değer (yahudilik, hristiyanlık ve islam örneği, 2015: s. 31) Türkiyə Diyanet Vakfı İslam Ensiklopediyasında “yaxşı və pisi bilmə ağacı”nın, yəni “iyiyi və kötüyü bilmə ağacı”nın meyvəsindən dadmaq üçün həyat ağacının meyvəsindən dadmaq, yəni həyatı bilmək lazımdır. Bəzi tədqiqatçılar tərəfindən isə hər iki ağac, yəni “yaxşı və pisi bilmə ağacı” və “həyat ağacı” eyni ağac olmasının iddia edilməsi ilə də üzləşilir: “Bilgi ağacı (iyiliği ve kötülüğü bilme ağacı), Tevrat’a göre hayat ağacı ile beraber (Tekvîn, 2/9) veya tek başına (Tekvîn, 3/3) cennetin ortasında bulunmaktadır ve Tanrı Âdem’e onun meyvesini yasaklamıştır. Ölümsüzlük bahşeden hayat ağacı olduğu halde, Tanrı niçin bilgi ağacını yasaklamış ve Âdem’e ondan yediği takdirde öleceğini bildirmişdir? Bazılarına göre bu iki ağac aynıdır. Süleyman’ın Meselleri’nde (3/18) hayat ağacı ilâhî hikmetle aynı sayılmıştır. Diğerlerine göre ise hayat ağacına ulaşmak kolay değildir. O, ancak iyi ve kötünün bilgisini yani hikmeti elde etmekle bulunabilecektir. Hayat ağacı, Gılgamış’ın okyanusun dibinde aradığı ölümsüzlük otu gibi gizlidir. Ona ulaşabilmek için hikmete sahip olmak, hikmeti elde etmek için ise bilgi ağacından yemek lâzımdır. Tekvîn’de (2/22) bilgi ağacı, hayat ağacının yerini bildiren bir unsur olarak belirtilmektedir”. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)

Adəm yaranışı və cənnətdən qovulmasına aydınlıq gətirərkən “iyi və kötüyü bilme ağacı”na hörmət qoyulması amili də məlumdur: “Ve Âdem cevap vererek şöyle dedi: “Beni dinleyin oğullarım. Tanrı, bizi yani beni ve annenizi yarattığında, bizi Cennetine koydu ve bize yememiz için her türlü meyveleri olan ağaçları verdi,

ancak “Cennetin ortasında olan iyiyi ve kötüyü bilme ağacına hürmet edin ve isteyerek ondan yemeyin” (diyerek) bize yasak koydu.” (Batuk, 2006: s. 91)

Romanın “Adem Baba” başlıklı bölümündə “Adem ağacı”nın adı çəkilir. Müəllif bu epizodu belə təsvir edir: “...türbenin kapısındaki eski bir tahta parçasına yazılmış olan kitabeye yaklaştılar. Hem Arapça hem de hemen altında İngilizce olarak “Adem Ağacı” yazıyordu”. (Tecelli, 2018: s. 79) Müəllif daha sonra “Adem Ağacı” adlandırdığı “Sidret’ül Münteha ağacı ile aynı adı” daşıyan Sidr ağacının müqəddəs olmasına toxunur, bu ağacın mahiyyətinə aydınlıq gətirməyə nail ola bilir. Ağacın dini sərhədləri dağıtması, bütün din nümayəndələri üçün müqəddəs olması amili də romanda açıqlanır: “...Müslüman, Hıristiyan, Yahudi fark etmez... Adem hepimizin babası değil mi? Onun için her yerden, her inançtan insanlar buraya gelirler. Ta Musul’dan, Kudüs’ten buraya gelen Yahudileri bilirim. Çünkü onlar için bu ağacın özel bir önemi var”. (Tecelli, 2018: s. 80)

Qeyd etmək lazımdır ki, müəllif bütün dinlərə hörmət və etiqadla yanaşmanı roman boyu təbliğ edir. Məsələn, “Şeyh Abdulgaffar” başlıklı bölümündə Şeyx Abdulgaffarın dedikləri cümlələr müəllifin təbliğ etdiyi fikirləri əks etdirir: “İnsanların milliyeti ve dini Allah’ın takdirindedir. İlim ise insanların ortak malıdır”. (Tecelli, 2018: s. 127)

Müəllif kitabının adına çıxardığı “İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı” adını oxucusu üçün izah edir. İzahda insanların mifoloji düşüncəsində həkk olunmuş bəzi mənbələrə aydınlıq gətirilir, oxucuya qaranlıq qala bilən məqamlar açıqlanır: “İki ağac var. Biri “Yaşam ağacı”, digeri ise “İyi ve Doğruyu Bilme Ağacı”. Allah tərəfindən, ikisinin de meyvelerinin yenmesi yasaklanmış. Amma Adem ve Havva İyi ve Doğruyu Bilme Ağacı’ndan yemişlər. Yaşam Ağacı’na ise dokunmamışlar”. (Tecelli, 2018: s. 83)

Tecelli Sercan Sırman romanda Yaşam Ağacı’nın nə olduğuna da aydınlıq gətirmiş, onu maraqlı faktlarla açıqlamağa nail olmuşdur: “...Şattularap gövde. Dicle ile Fırat birer ana dal. Aralarında dağılan onlarca küçük kol ise ağaç dalları... İşte ikinci ağaç, yani Yaşam Ağacı bu. Cennet’ten akan iki nehir ve birleşerek oluşan bir gövde... Şattularap ana gövde, sağında ve solundaysa Dicle ile Fırat iki yan dal. İşte yaşam veren, yaşam alan ama kendileri hiç ölmeyen bu üç nehir, Yaşam Ağacı’dır. İki nehrin birleşip tek nehir olarak akmaya başladığı köşede ise; bizim İyi ve Doğruyu Bilme Ağacı’ dediğimiz, yani şu altında oturduğumuz Adem Ağacı vardır”. (Tecelli, 2018: s. 93)

Romanda müəllifin xilaskar kimi, həmçinin donub buz bağlayaraq ölmüş insan haqqında ətrafa səs salan insan kimi təsvir etdiyi odun satıcısının obrazı da maraqlı kəsb edir. Məhz ağac məmulatları satan bir insanın romanın ilk bölümündə xilaskar rolunda təqdim edilməsi rəmzi mənə daşıyır. Odun satıcısının daş pilləkənlərdə hərəkətsiz uşağı görüb “en iyisi görmezden gelip hemen buradan

uzaklaşayım” (Tecelli, 2018: s. 8) deməsinə rəğmən, daxilindəki insani hisslər onu xeyirxah iş görməyə vadar edir. Donmuş uşağa səsləyişində daxili həyacanı hiss etdirən müəllif bu səhnəni real detallarla təsvir edir: “Hey, hey, hey! Baksana! Kalk oradan, yoksa çok geçmeden donarsın!... Sana sesleniyorum!” (Tecelli, 2018: s. 8) Uşağın sağ-salamat olduğunu gördükdə isə “seni donmuş sandım. Evin yok mu? Ne işin var bu merdivenlerde? Hemen evine git. Yoksa donarsın. Şimdiden üşütüp hastalanmazsan çok iyi...” (Tecelli, 2018: s. 9) dedikləri fikirlərdə müəllif odun satıcısının rahatlığını təsvir etməyə qadir olur.

Odun satan insanların fərqli insanlar olmasına baxmayaraq, qarın altında qalan insanın eyni adam olmasını görürük. Uşaqlığında doğmalarını itirmiş və yetim qalmış Arturun və yaşlanmış, yaxın və sevdiklərini itirmiş Abdullah Arturun qarşılıqlı oxucunu düşündürür. Odun satan gənc Arturu xilas edə bilirsə, yaşlanmış, dünyanın ağrı-acılarını görmüş Abdullah Arturu xilas etmək üçün gec qalmasını göstərir.

Romanda qadın obrazları olsa da, onlar epizodik xarakter daşımaları ilə diqqəti cəlb edirlər. Romanda həyat uğrunda mübarizə aparmağa qadir olan Tavga obrazı maraqlı kəsb edir. Tavga surəti romanda yeganə mübariz, öz istəkləri, arzuları uğrunda mübarizə aparmağa qadir olan qadın obrazı kimi diqqəti cəlb edir. “Diline ve dinine yabancı” olan Arturla evlənməyin çətinliyini anlayır. Artura dediyi sözlərdə onun məğrurluğu, özünə inamı açıq-aydın şəkildə əksini tapır. Qarşısındakı insanları qiymətləndirməyi bacarmağı isə yaxşını pisdən seçə bilməsini, dünyagörüşünün dar olmamasının göstəricisidir: “Sevdiğim adam bana evlilik teklif etti. Nasıl “hayır” diyebilirim ki? Seninle yaşama şansını yakalamışken, ne olursa olsun, neye mal olursa olsun onu elde tutacağım. Bunun için her yolu deneyeceğim. Bütün yollar Halgurt’un zirvesine ulaşmak kadar zor olsa bile bir yolunu bulup sana geleceğim”. (Tecelli, 2018: s. 228) Maraqlı məqam odur ki, Tecelli Sercan Sırman romanda qələmə aldığı qadınlar həyatın sərt üzünü görmüş, ağrı-acılarını yaşamış, həyat eşqi ilə yaşayan qadınlardır. İstər ərinə sözünü deməyə çətinlik çəkən Bayan Rose, istər 16 yaşında olarkən atası tərəfindən irlandiyalıya satılmış, barlarda garson kimi çalışan hindli qızı Gori, istərsə də müsbət keyfiyyətləri ilə əks etdirməyə çalışdığı Tavğa həyatı olduğu kimi qəbul edən, olanlarla barışan, yəni olaylara baş əyən qadınlar kimi təqdim edilir.

Tecelli Sercan Sırman romanda çox sayda epizodik surətlər yaradır. Bu epizodik surətlər romanın mərkəzi xətti ilə birbaşa əlaqələri olmasalar belə, romanda təsvir edilən hadisələrin inkişafına təsir göstərə bilməsələr belə yadda qalan surətlərə çevrilə bilər. Bu surətlər içərisində Arturu donmaqdan xilas edən odun satıcısı, Arturu anası öləndən sonra qayğısına qalmış xalası Rose, Arturun dostu olmuş Riçard, Adəm Baba, Artura ərəb dilini öyrənməsinə yardımçı olan Yusuf, Arturun barda tanış olduğu, garson kimi çalışan hindli qızı Gori, Bağdad şəhəri ilə tanış

olmaq üçün yardım edən Harun, Şeyh Abdulgaffar, Bünyamin, Abraham, Şeyh Abdulqaffarı öldürən Köse Hoca və digərləri.

Müəllif epizodik surətləri təsvir etdikdə belə, onlar haqqında oxucusuna məlumat verməyi bacarır. Məsələn, hindli qızı Gorinin acınacaqlı taleyi haqqında məlumatın verilməsi: “Delhi’den beni buraya getirdiklerinde on altı yaşlarındaydım. İrlandalı bir tüccar beni babamdan satın aldı. Daha doğrusu zorla aldı”. (Tecelli, 2018: s. 31)

Müəllif romanda epizodik şəkildə Arturun atası Scottun surətini yarada bilir. Maraqlı məqam odur ki, müəllif epizodik surəti ümumiləşdirilmiş obraz kimi təqdim edə bilir. Bu obraz övladlarına sahib çıxma bilməyi bacarmayan “ata” obrazıdır. Təəssüf hiss ilə qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrümüzdə də müəllifin yaratdığı bu cür “ata” obrazı çoxluq təşkil etməkdədir. Dünyaya gələn övladlarına sahiblənməyən “valideyn”, valideynlərinə sahib çıxmayan “övlad” obrazları real dünyamızda da dinindən, millətindən asılı olmayaraq mövcuddur. Scott arvadı Kristinin qızı İslanın dünyaya gətirərkən vəfat etməsindən sonra, uşaqlarına sahib çıxma bilməməsi müəllif tərəfindən incə detallarla təsvir edilir. Arvadı Kristinin ölümündən bir həftə sonra dünyaya yeni gəlmiş qızının, daha sonra beş yaşlı Rodrikin ölümləri atanı sağ qalmış övladlarına bağlamır. Scott oğulları üç yaşlı Slavinə, beş yaşlı Rodrikə və yeddi yaşlı Artura baxmağa cəhd etsə də, bunu bacarmamış, oğlu Rodrikin ölümündən sonra uşaqlara baxma bilməyəcəyini anlamışdı. İki oğluna baxmağı pul müqabilində uşaqların xalaları Roseni razı salsa da, dörd-beş ay ödəmədən sonra səssiz-soraqsız yoxa çıxması ata haqqında tam fikir söyləməyə imkan vermir. Müəllif bu amili oxucunun öhdəsinə buraxır. İki körpəsini həyatın çətinliklərinin qucağına atıb yoxa çıxan ata haqqında şayiələri təqdim edən müəllif övladların valideyn tərəfindən atılmasını qəbul edə bilmir. Bu baxımdan Scottun övladlarını sahibsiz buraxmasını müəmmalı şəkildə təqdim edir: “Bir süre sonra gelişleri seyrekleşti. Bahaneler uydurdu. Ve bir gün, tamamen ortadan kayboldu. Onu bir daha gören olmadı. Irvin bir ay boyunca her gün onu işyerinde, nehir boyunca, liman, halıç, tersane ve kentin diğer tüm marangozhanelerinde arayıp durdu. Bir bilgi edinemedi. İzine rastlamadı. Kimilerine göre bir gemiye atlayıp bilinmeyen uzak bir ülkeye gitmiş, bazılarına göre de gemide çıkan bir isyanda öldürülmüştü... Başka dedikodulara göre hiçbir yere gitmedi, ülke içinde evlenip izini kaybettirdi”. (Tecelli, 2018: s. 12)

Tecelli Sercan Sırma əsərdə təsvir etdiyi istər əsas, istərsə də epizodik surətlərin portretini yaratmağa nail ola bilir. Məsələn, Arturun Hindistanda rastlaşdığı transa düşüb, meditasiya edən kahinin portretini yaradır. Müəllif kahinin xarici görünüşünü incə detallarla təqdim edə bilir: “Alnından kaşına doğru inen mizgi kırmızı, yanları isə sarıya boyanmıştı. Saçları omuzlarından belinə, sakalı isə kucağına kadar iniyordu. Yıllardır yikanmadığı belli olan saçları, dokunmuş eski kirlir bir keçe parçasına benziyordu. Kemikleri sayılacaq kadar zayıftı”. (Tecelli,

2018: s. 43) Romanda müəllif Tavğa obrazının simasında kürd qadınının obrazını yaratmaqla yanaşı, gənc qadının portretini də verməyi bacarır: “Gerçi Kürt kadını hareketlerinde en azı erkekler kadar özgürdü. Koyun güder, tarlada, bahçede çalışır, hatta ava bile giderdi. Silah kullanmada erkeklerle yarışır. Ama yabancı birinin, bir kadına yaklaşması burada hoş görülmezdi... uzunca boylu, hafif esmer tenli, iri ela gözlü, kahverengi saçlı; hafifce dolğun, hatları uyumlu vücuduyla bir tanrıça heykeli gibi duran kadından gözünü alamıyordu”. (Tecelli, 2018: s. 202) Müəllif romanın müxtəlif epizodlarında kürd qızı Tavğanın portretini təsvir edir: “...İri ela gözleri sabah günəşinde yeşile dönmüş iki zümrüt parçası gibi parlıyordu. Küçük burnu ve ağzı yuvarlak esmer yüzüyle uyumluydu. Dolğun dudakları pembe bir gül kadar parlaktı”. (Tecelli, 2018: s. 210)

Romanda müəllif konkret tarixi şəxsiyyətləri əsərinin qəhrəmanına çevirməyə də, tarixi şəxsiyyətlərin anılması romanda maraqlı kəsb edilən amillərdən biridir. Romanın “Fişhabur-Musul, 1915” başlıqlı bölümündə Osmanlı Ordusunun komandanı Ənvər Paşanın əmisi Xəlil Paşanın xatırlanması fikrimizi təsdiq edir: “Üç gün sonra yeni Bağdat və Basra valisi, bütün İrak qüvvələri başkomutanı paşalar paşası, Osmanlı ordusunun kahraman komandanı Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa, askerleriyle beraber sallarla Diyarbakır'dan gelip Bağdat'a geçeceklerdir”. (Tecelli, 2018: s. 52) Romanda müəllif Xəlil Paşanın şücaətini, hərbdə qazandığı qalibiyyətlərə də nəzər salır: “Paşa karaya ayak basar basmaz yüzlerce silah birdən patladı. Heyet öne doğru hamle yaptı. Paşa'nın bir el hareketiyle silahlar sustu”. (Tecelli, 2018: s. 53)

Nəticə

Tecelli Sercan Sırmanın tarixi yaddaşın unudulmamasını əks etdirən “İyi və Kötüyü Bilme Ağacı” romanı ilə Azərbaycan oxucularının yaxından tanış olmaları üçün müəyyən addımlar atılmalıdır. “Ədəbiyyat” qəzetinin avqust 2018-ci il tarixində nəşrində Tecelli Sercan Sırmanın əsərinin birinci bölümü Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırılaraq “Yaxşını və pisi bilmək ağacı” adı altında oxuculara təqdim edilmişdir. Bu təşəbbüs Azərbaycan oxucularına Tecelli Sercan Sırman yaradıcılığı ilə tanış olmaq imkanı verir. Təqdirəlayiq əməl olan bu təşəbbüs, əfsuslar olsun davam etdirilmir. Tecelli Sercan Sırmanın “İyi və Kötüyü Bilme Ağacı” romanının tam şəkildə Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırılıb oxuculara təqdim edilməməsi təəssüf doğurur. Ümid edirik ki, Tecelli Sercan Sırmanın yalnız tarixi yaddaş amili ilə yanaşı müxtəlif dinlərə münasibəti əks etdirən “İyi və kötüyü bilme ağacı” romanı deyil, qələmə almış olduğu digər bədii nümunələr də ən yaxın gələcəkdə Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırılıb oxucuların ixtiyarına veriləcək.

Ədəbiyyat

Batuk, Cengiz (2006). “Âdem ve Havva'nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ve Havva'nın Hayatı”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (10).

Şəmsizadə, Nizaməddin. (2018) Türkçülük və epos mədəniyyəti // Ədəbiyyat qəzeti – 17 mart. <http://www.anl.az/down/meqale/edebiyat/2018/mart/583520.htm>. Erişim Tarihi: 02.07.2021.

Şərifova, Səlidə. (2015). Çağdaş Azərbaycan postmodern romanı. Bakı, “Elm və təhsil”.

Tecelli Sercan Sırma. (2018). Yaxşını və pisi bilmək ağacı. Ədəbiyyat qəzeti – 4 avqust. // <http://www.anl.az/down/meqale/edebiyat/2018/avqust/602177.htm>. Erişim Tarihi: 02.07.2021

Tecelli, Sercan Sırman. (2018). İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı. İletişim Yayıncılık A.S. (1. Basım). İstanbul.

Tekvin: 2/5- 25; McCurdy, “Adam”, s.174; Gürkan, “Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsanın Yaratılışı...”, s.6- 7; Bolay, s.358. // Bax. Dinlerin insana verdiği değer (yahudilik, hıristiyanlık ve islam örneği), Ankara, 2013. file:///C:/Users/MSH/Desktop/T_C_ANKARA_UNIVERSITESI_SOSYAL_BILIMLER.pdf. (Elektron sürüm). Erişim Tarihi: 02.07.2021.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, ‘Adem’ maddesi // <https://islamansiklopedisi.org.tr/adem> – peygamber. Erişim Tarihi: 02.07.2021.